

JOONAS SIPILÄ & KAIUS TUORI

Tutkijan taakka eli Rooman historian kirjoittamisen vaikeus

Antiikin kulttuurit innostavat historian tutkijoita. Lähteet tai niiden olemattomuus, ennakkokäsitykset ja pitkä tutkimustraditio asettavat haasteita antiikin historian objektiiviselle tutkimukselle. Joonas Sipilä ja Kaius Tuori keskustelevat antiikin historiankirjotukseen liittyvistä uusista ja vanhoista kiistakysymyksistä.

■ Antiikin historian tutkijan lähdeongelmat ovat moninaiset. Antiikin historiantutkimuksen historia on hyvin pitkä ja monimutkainen tarina, ja tutkijasukupolvien työn tuloksena syntynyt kuva antiikin historiasta on vaikuttava rakennelma. Tutkimuksen historia kuitenkin osoittaa, ettei saatavilla oleva lähdemateriaali ole niin laajaa tai kiistatonta kuin tuloksista saattaisi olettaa. Antiikin historian tutkimukseen liittyy vaikeita kysymyksiä liittyen lähteiden määrään, luotettavuuteen, luonteeseen ja käyttökelpoisuuteen.¹

Historiantutkimuksen on käytävä jatkuvaa keskustelua paitsi lähteittensä myös aiemman tutkimusperinteen kanssa. Antiikin historian tutkimuksen suhde omaan menneisyyteensä on ongelmallinen, johtuen lähinnä antiikin maailman ihannoinnista.

Ihannointi on itsessään antiteesi historiankirjoituksen hellimälle ajatukselle tutkimuksen objektiivisuudesta ja puolueettomuudesta. Ihannoinnin toisena puolena on identifikaatio antiikin maailman toimijoihin: tutkija pakottaa omat ennakkokäsityksensä, ajatuksensa ja aatteensa antiikin ihmisen ajatusmaailmaksi.

Eräs vanhimmista kiistakysymyksistä antiikin historian tutkimuksessa on Rooman historian lähteiden tulkinta ja arvostus. Eriyisesti mielikuvituksen ja tarinankerronnan rooli lähteissä on sekoittanut antiikin historian tutkijoiden aivoituksia; ajoittain antiikin historioitsijat on nähty modernin tieteellisen historiankirjoituksen esi-isinä, toisinaan arvottomina sadunkertojina. Koska lähdemateriaali on varsinkin varhemmista ajoista vähäinen, on historiankirjoituksessa tavallinen erottelu primaari- ja sekundaarilähteisiin antiikin historiassa hyvin erilainen verrattuna myöhempien aikojen tutkimukseen. Perinteisten kirjallisten lähteiden todistusvoima ja perinnearvo on ollut niin voimakas, että esimerkiksi arkeologian avulla saatu lähdemateriaali on usein jäänyt tutkimuksessa lapsipuolen asemaan.

Rooman ihanteellinen menneisyys

Historiankirjoituksen on ollut vaikea muodostaa neutraalia ja puolueetonta näkemystä antiikista. Kreikkalais-roomalaisen sivistyksen asema ”meidän” kulttuurillisena perintönämme on ongelmallinen historiankirjoituksen osana.

1. Kirjoitus pohjautuu Helsingin yliopiston antiikin historian opintopiirissä 21.2.01 pidettyyn esitelmään. Kiitämme piirin vetäjää, filosofian tohtori Antero Tammistoa, avusta ja kommentista.

joituksen pyrkimykselle pitää etäisyyttä tapahtumiin ja henkilöihin sekä luoda totuudenmukainen kuva menneestä. Menneen projisointi nykyisyyteen eli historian näkeminen opettavana esimerkkinä nykyhetkelle on yhtä petollista kuin nykyisyyden projisointi menneeseen eli historiallisten tapahtumien näkeminen nykyisyyden valekaavussa.

Antiikin Rooman historian tutkimuksessa vaikuttaa erinäinen määrä ennakkokäsityksiä, aatteita ja arvoja. Tieteellinen historiankirjoitus, joka syntyi 1800-luvun alussa Leopold von Ranken ja Barthold Niebuhrin töiden kautta, tähtäsi oppi-isiensä mukaan luotettavan ja ennakkoluulottoman tiedon tuottamiseen menneestä, sen kertomiseen miten asiat olivat oikeasti olleet ja mitä oikeasti oli tapahtunut.² Toisaalta taidehistorioitsija J. J. Winckelmannin perustama saksalainen uushumanismi loi uudelleen antiikin ihanteellisuuden. Klassillinen menneisyys otti vangikseen G. E. Lessingin, J. G. von Herderin, Goethen, Schlegelin veljesten ja W. von Humboldtin kaltaisia lahjakkuuksia, ja *Altertumswissenschaft* siirtyi humanistisen tutkimuksen eturintamaan. Uushumanismin projektin historiankirjoituksessa oli sisäänrakennettu ristiriita antiikin historian totuuden etsinnän ja uushumanistisen, romantisoidun klassillisen menneisyyden ihannoinnin välillä.

Antiikin ihannointi oli seurausta klassillisen taiteen ja kirjallisuuden saavutuksien käytöstä halki Euroopan herättämään kauneuden tajua ja isänmaallisuutta harmonian, hyveen, kunnian ja rohkeuden esimerkeillä. Klassilliset lähteet palvelivat kirjallisten saavutusten varantona, esimerkkeinä siitä kuinka paljon hienompia, jalompia ja valovoimaisempia antiikin kirjailijat olivat nykypäivän auktoreihin verrattuna.

Tässä vertailussa klassillinen taide oli eleganssin ja tyylin ruumiillistuma. Kaivauksissa löydettiin kauneudessa ja hohdokkuudessa vertaansa vailla olevia esineitä, jotka todistivat antiikin taiteilijoiden ylivertauutta. Klassillinen taide oli vertailukohta ja ideoiden sekä inspiraation lähde taiteilijoille. 1800-luvun usklassillinen tyyli poikkesi aiemmista kertaustyyleistä lähinnä tiukalla

pitäytymisellä antiikin malleihin ja esikuviin, Winckelmann kun oli opettanut kuinka erottaa kreikkalainen taide roomalaisesta ja klassillinen myöhäisklassillisesta.³

Rooman perintö valtiotaidossa ja politiikassa oli oikeuttavana tekijänä käypää tavaraa. Rooman historia ja valtiosääntö muodostivat valmiin arsenaalin ennakkotapauksia jokaiseen poliittiseen tarpeeseen tasavaltalaisuudesta yksinvaltaan. Demokratian kannattajille ennakkomateriaalia toi antiikin Kreikka. Rooman antamat poliittiset esimerkit ulottuivat tasavaltalaisuudesta yksinvaltaan. Joukoittain kuninkaita, prinsskejä ja vähäisempiä ylimyksiä poseerasi muotokuvaan roomalaisena sotapäällikkönä tai, egon antaessa myöten, keisarina. Vastaavanlainen muoti johti klassillisen tyylin ja koristeiden jäljittelyyn ja kopiointiin julkisissa rakennuksissa.

Selkeimmin historia oli *magistra vitae* oikeustieteessä. Roomalainen oikeus oli taistellut unohtusta vastaan pääasiassa Justinianuksen kodifikaation, *Corpus Iuris Civiliksen* (529–534) muodossa. Sen uudelleen löytämisestä Bolognasta 1000-luvulla alkaen roomalainen oikeus oli oikeuden standardi. Tätä roomalaisen oikeuden perinnettä kutsuttiin *ius communeksi*, yhteiseksi ja universaaliksi oikeudeksi. Sen vaikutusvalta oli ennen kaikkea dogmaattinen, se muodosti oikeustieteilijöiden ratkaisu- ja viitevarannon. 1600-luvulla alkanut *Usus modernus pandectarum*, roomalaisen oikeuden uusi käyttö, taisteli tieteen eturintamassa luonnonoikeusteorioita vastaan. Oikeustieteen historiallinen koulukunta Friedrich Carl von Savignyn johdolla pyrki herättämään henkiin *ius commune*n roomalaisen oikeuden juurien tutkimisen kautta. Oikeustieteen historiallinen koulu pyrki alkujaan tuottamaan normatiivisia vastauksia kysymyksiin modernin oikeuden kehityksestä. Epäonnistuminen tuli selväksi viimeistään kun yritys oikeuttaa feodalismien poistaminen Saksasta klassisen roomalaisen oikeuden perusteella päättyi umpikujaan. Historiallinen koulu näki Roomassa vain ihanteellisen menneisyyden ja pyrki herättämään henkiin tämän ihanteen. Yritys normatiivisten sääntöjen tuottamiseksi histo-

riallisella tutkimuksella oli tuhoon tuomitu jo alkaessaan, mutta tuotti runsaasti laadukasta oikeushistoriallista tutkimusta.⁴

Ihannemenneisyyden suosikit vaihtelivat muotivirtauksittain. Saksalaiset 1700-luvun tutkijat näkivät ihanteensa toteutuneen antiikin Kreikassa, erityisesti Ateenassa. Historiallinen koulukunta puolestaan ihanoi toisen vuosisadan antoniinikeisarien *pax Romanan* Roomaa, apollonista rauhan ja harmonian imperiumia. Theodor Mommsenin ihanteena oli tasavallan ajan Rooma, hän hylkäsi vanhat romantiikan filhelleeniset perinteet. Hänen *Römische Geschichte*-sä sankari oli Julius Caesar ja ihannevaltio oli Caesarin ajan Rooma. Liberaaliudestaan huolimatta hän uskoi, että tarvittiin vahva johtaja yhdistämään Saksa. Mommsen yhdisti koko valtaisen tietomääränsä ja luke-neisuutensa luodakseen ihannevaltiolleen perustuslain *Römisches Staatsrecht*issä, jonka ensimmäinen osa julkaistiin sopivasti 1871, Saksan yhdistymisvuotena. Se esittää tasavallan ajan Rooman jäykän perustuslailisena valtiona, jota ohjasivat oikeudellisen formalismin periaatteet, mikä ei nykytutkimuksen mukaan voisi oikeastaan olla kauempana totuudesta.⁵

Näkemyks Roomasta ja Rooman historiasta oli myös ideologinen ja poliittinen vakuumus, tutkimus on täynnä piiloteltuja viittauksia politiikkaan, oikeuteen ja valtaan. Historia oli erittäin opettavaista, mennynt antoi nykyiselle ja tulevalle mallin. Kuitenkin olisi anakronistista tuomita 1800-luvun tutkijat vääristelijöiksi oman aikamme kriteerien mukaisesti. He olivat aikansa lapsia eikä perinteen ja taustamotiivien merkitys millään muotoa loppunut 1800-luvulle.

Ennakkokäsitykset, esikuvat ja istumapaikat

1800-luvun tutkijoiden työ ikuisti heidän ennakkokäsityksensä antiikin maailmasta eivätkä lähteiden tulkintaa vaikeuttavat vahvat mutta vaivihkaiset ennakkokäsitykset ole kadonneet sittemminkään. Antiikin yhteiskunnat ovat muodoiltaan, tavoiltaan ja ajallisesti niin kaukana ettei sen ymmärtäminen aina tahdo onnistua. Mentaliteettien välinen kuilu vallitsee tietysti kaikessa his-

toriallisessa tutkimuksessa, mutta antiikin historian tutkimuksessa on kuilu paitsi leveä myös vaikea ylittää – menneiden tutkijapolvien vuosisatainen ponnistelu on usein rakentanut perinteisten käsityksien ansoja, joita on liki mahdoton havaita. Jo niinkin perustavaa laatua olevista kysymyksistä kuten siitä, miten antiikin ajan ihmiset mielsivät ympäristönsä tai mitä rajojen käsite roomalaisille merkitsi, ei ole olemassa konsensusta.

Roomalaiset kartat, jotka meille ovat säilyneet, eivät välitä realistista kartografista kuvaa maailmasta. Visuaalisen esittämisen sijaan suosittiin skemaattisia tai pelkästään sanallisia kaupunkien ja välimatkojen listoja.⁶ Onkin esitetty, että roomalaisille ympäröivä maailma hahmottui kaupunkien verkona ja niitä yhdistävinä teinä verkon ulkopuolisten alueiden jäädessä toisarvoiseen asemaan. Maailma miellettiin siis aivan toisella tavalla kuin nyky-yhteiskunnan lapsuudesta asti kartanlukuun koulutut ihmiset tekevät. Roomalaiset maanmittaajat olivat hyvinkin päteviä luomaan *centuriaatio*-karttoja mutta kyvyttömiä aikaansaamaan oikeasti kartografista esitystä suuremmasta alueesta jo siksi, että sellainen oli käsitteellisesti heidän tavoittamattomissaan.⁷

2. Leopold Ranke (1874) *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, 2. Aufl., Leipzig, vorrede VII: "Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zu Nutzen zukünftigen Jahre zu belehren, beigemessen; so höher Ämter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht; er will bloss Zeigen, wie es eigentlich Gewesen."

3. Yllä mainittuja teemoja käsittelee mainiosti koelma Marja Härmänmaa, Timo Vihavainen (toim.) (2000) *Kivettyneet ihanteet?: klassismin nousu maailmansotien välisessä Euroopassa*, Jyväskylällä.

4. F. Wieacker (1995) *A History of Private Law in Europe*, Cambridge.

5. A. Heuss (1956) *Theodor Mommsen und das 19. Jahrhundert*, Kiel; Y. Thomas (1984) *Mommsen et "l'isolierung" du droit*, Paris.

6. F. Millar, "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B.C. to A.D. 378", *Britannia* vol XIII (1982), 1–23, tässä 15–20; Maantieteellisiä alueita määriteltiin sanallisesti myös virallisissa dokumenteissa.

7. A. D. Lee (1993) *Information and frontiers: Roman foreign relations in late Antiquity*, Cambridge, 85–87; N. Purcell "Maps, lists, money, order and power", *JRS* 80/1990, 178–182; N. Purcell "The Creation of Provincial Landscape: the Roman Impact on Cisalpine Gaul",

Riippumatta siitä, onko näkemyksestä yhtä mieltä, on silti hyödyllistä kysyä itseltään, tarkoittaako toisaalta *Forma Urbiksen* ja toisaalta *Tabula Peutingerianan* sekä Ptolemaioksen kartan olemassaolo automaattisesti sitä, että tarkkoja alueellisia karttoja on täytynyt olla olemassa. Ja jos niitä oli olemassa, käytettiinkö niitä samoin kuin me niitä käyttäisimme? Onko meidän esimerkiksi tarpeen otaksua, että tarkkoja alueellisia karttoja oli olemassa, jotta Rooman armeija olisi voinut toimia siten kuin me sen oletamme toimineen? Ja jos vastaus jälkimmäiseen kysymykseen on kyllä, onko se silloin todiste karttojen olemassaolosta vai viite siihen suuntaan, että käsitystämme Rooman armeijasta tulisi uudelleen arvioida? Tämänkaltaiset kysymykset vaativat kaikkialla.

Menneiden tutkijapolvien työn hedelmisissä on tietysti myös heidän oman aikansa voimakas sivumaku. Koska antiikin maailma halutaan nähdä läntisen sivistyksen kehona, laajenee tämä esikuvien haku myös antiikin maailman sotilaalliseen perintöön. Rooman armeijaa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tutkineet saksalaiset muokkasivat ja luokittelivat Rooman armeijaa pohjanaan heidän tuntemansa Preussin armeija tiukkoine hierarkioineen ja komentosuhteineen. Meille tutun Rooman armeijan perustukset laskettiin silloin – armeijan, joka oli paitsi tehokas, ammattimainen ja hyvin järjestetty, myös selkeästi erillään siviiliyhteiskunnasta.⁸ Siinä missä 1500-luvun sotapäälliköt olivat yrittäneet luoda uudelleen täydellisenä sotakoneena pitämänsä Rooman armeijan, loivat myöhemmät tutkijat tämän saman täydellisyyden kirjallisena. Monet tutkijat nykyäänkin, sen sijaan, että yrittäisivät ymmärtää Rooman armeijaa sen omista lähtökohdista, tiedostamattaan tavoittelevat ideaalia – ”ensimmäistä modernia armeijaa”.

Roomalaisen tasavallan oikeushistorian saralla Kaj Sandberg on tuonut esiin mielenkiintoisen esimerkin ennakkokäsitysten vaikutuksesta, hypoteettiset lähteet. Tutkimuksessa tunnettujen tapahtumien tai muutosten oletetaan pohjautuneen lainsäädäntöön tai päätösten oletettiin olleen väistä-

mättä lakeja. Näin oletetut lait nimettiin siten muista lähteistä tunnettujen kyseisen vuoden konsulien mukaan ja esitettiin lukijoille aitona tavarana. Tämä lakien nimien tai jopa lakien keksiminen oli Sandbergin mukaan 1800-luvun tutkijoiden helmasynti, jonka sittemmin ikuisti Giovanni Rondoni vaikutusvaltaisessa tasavaltalaisen lainsäädännön editiossaan, *Leges Publicae Populi Romani*.⁹ Tämän käytännön pohjana oli ilmeisesti erityisesti saksalaisten tutkijoiden legalistinen valtioideologia. He olivat syvästi vakuuttuneita siitä kuinka roomalaisten olisi pitänyt toimia. Roomalaisethan olivat heidän esikuviaan.

Historiankirjoituksen perinne on myös rakentanut vaikuttavia viittausketjuja, jotka saattavat jatkua jatkumistaan. Esimerkiksi pitkään elänyt teoria, joka sijoitti goottien syntykodin Etelä-Ruotsiin, oli rakentunut pääasiassa yhden sinänsä mielenkiintoisen tapahtuman pohjalle. Käsityksen juuret ulottuvat vuoteen 1434, Baselin ekumeeniseen kirkolliskokoukseen, jossa Ruotsista saapunut Växiön piispa Ragvaldi 12.11. piti puheen. Kimmokkeen puheeseen antoi Ragvaldille kaavailtu istumapaikka, joka ei piispa itseään miellyttänyt. Puheessaan hän ylisti sotaisia gootteja ja vaati uutta paikkaa, koska ruotsalaiset ovat näiden ansioituneiden goottien suoraa perillisiä. Istumajärjestystä ei muutettu, mutta Ragvaldin pääasiassa Jordanekseen nojautunut puhe pantiin merkille ja sen kirjoittivat ylös monet tunnetut erudiitit, joiden välittämänä Ragvaldin näkemys sai myöhemmin siivet selkäänsä.¹⁰

Oral history ja kirjallisten lähteiden uskottavuus

Ennako-odotukset johtavat helposti harhaan tilanteessa, jossa tietty ajanjakso on nauttinut laajaa suosiota myöhempien kertojen kirjoituksissa. Myöhemmät narratiivit rakentavat valmiin mallin, johon tuon ajan lähteiden tulisi sopia. Viimeaikainen keskustelu kirjallisten lähteiden luotettavuudesta ja lähdekritiikistä antiikin historiassa on kosketellut perinteisen roomalaisen historiankirjoituksen uskottavuutta varhaisen Rooman historian tutkimuksessa.

Tästä keskustelusta on erotettavissa erilaisia koulukuntia historiallisten lähteiden käytön ja tulkinnan suhteen. Traditionalistiseksi tai optimistiseksi koulukunnaksi on kutsuttu tutkijoita, jotka uskovat roomalaisen historiankirjoituksen antaman tiedon luotettavuuteen. Eräs merkittävimpiä viimeaikaisia esimerkkejä on ollut T. J. Cornellin *The Beginnings of Rome*. Cornell esittää, että roomalaisten historioitsijoiden kertomukset sisältävät autenttisen ja luotettavan faktakehikon, jonka ympärille kirjoittajat ovat rakentaneet tarinan eli ns. narratiivisen päälyyrakenteen. Tämän kehikon muodostavat varhaisimpien kronikoiden antama tieto, tärkeät tapahtumat sekä kulloinkin virassa olleet virkamiehet. Näiden kronikoiden antama informaatio oli itsessään luotettavaa ja paikkaansa pitävää ja tälle tiedolle myöhemmät kirjoittajat, kuten Livius, sitten rakensivat myöhemmät ja monisanaisemmat historiateoksensa.¹¹

Toinen, hieman radikaalimpi esimerkki luotettavaisesta historian tutkimuksesta on Andrea Carandinin *La nascita di Roma*. Carandini väittää, että varhaisesta ja protohistoriallisesta Roomasta kertovat myytit ja legendat sisältävät totuuden siemenen (*nocciolo autentico*). Mikäli tämän myyttisen kertomuksen purkaa, sisällä oleva totuus tulee esiin muuttumattomana ja pilaantumattomana, kuten T. P. Wiseman Carandinin kirjan tyrmäävässä arvostelussaan sanoo.¹² Carandini rakentaa rekonstruktioita Rooman myyttisestä menneisyydestä, unohtamatta yhteyksiä Troijan sodan sankareihin, jumaliin ja puolijumaliin. Tässä mytohistoriassa onkin vaikea erottaa, missä vaiheessa Carandini rakentaa menneisyyttä siitä mitä tapahtui ja milloin siitä minkälaisia legendoja Rooman menneisyydestä kerrotaan. Epäselväksi jää myös se, tekeekö hän itse näiden luokkien välille mitään eroa.¹³

Optimistista koulukuntaa kritisoivia kutsuttakoon kriittiseksi koulukunnaksi. Heitä yhdistävänä piirteenä on epäily roomalaisen historiankirjoituksen määrää ja lähdearvoa kohtaan. Perusväitteensä he esittävät, ettei Rooman historiasta ole säilynyt kirjallisia lähteitä ennen kolmatta vuosisataa eKr. eikä edeltävältä ajalta ole minkään-

laista tietoa perimätiedon säilymisestä.¹⁴ Kriittinen koulukunta on kieltäytynyt uskonnasta optimistien yrityksiä selittää asioita parhain päin ja sen edustajat ovat vihjanneet, että todisteiden puuttuminen heijastelee vain sisällön puuttumista. Kuningasajan ja varhaisen tasavallan Rooman suurta menneisyyttä ei siten ole, koska siitä ei ole lähteitä. Kriittistä koulukuntaa on vastaavasti kritisoitu perusteettomien vaihtoehtojen esittämisestä.¹⁵

The Early Roman Empire in the West, Oxbow Books/1990, 6–27; he pohjaavat paljolti P. Jannin kirjassaan *La mappa e il periplo. Cartografia antica e spazio odologico* (Rome, 1984) esittämille tulkinnoille; ks. myös R.M. Downs & D. Stea (1973) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behaviour*.

8. Arkeologian keinoin on saatu mielenkiintoista lisävalaistusta mm. siviilien läsnäoloon linnakkeissa – ks. esim. C. van Driel-Murray, "Gender in Question", *Conferences in Theoretical Roman Archaeology 2/1995*, 3–21.

9. K. Sandberg, "Tribunician and Non-Tribunician Legislation in Mid-Republican Rome", teoksessa: Christer Bruun (toim.) (2000) *The Roman Middle Republic. Politics, Religion and Historiography c. 400–133 B.C.*, Acta Instituti Romani Finlandiae 23, Rome, 121–140, 126; G. Rotondi (1962) *Leges publicae populi romani*, Hildesheim, 229, 233, 243, vain muutaman esimerkin antaksemme.

10. Curt Weibull "Goternas utvandring från Sverige", *Scandia 23/1955–1957*, 161–168; ks. myös P. Heather (1991) *Goths and Romans 332–489.*, Oxford, 3–33. Mielenkiintoisen kuvan goottien alkuperää koskevan ajattelun kehityksestä saa lukemalla Oxford Classical Dictionaryn eri editioiden gootteja käsittelevän kohdan perättäin.

11. T.J. Cornell (1995) *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 B.C.)*, London and New York, 6, 17–18. Suomessa tätä koulukuntaa edustamaan voitaisiin laskea Kaj Sandbergin kirjoitus "Fabius Pictor ja Rooman hämärä menneisyys", teoksessa *Antiikin asialla* (1994), Pertti Huttusen ja Unto Paanasen 60-vuotisjuhlakirja, *Scripta historica XXI*, Oulu, 131–151.

12. A. Carandini (1997) *La Nascita di Roma. Dèi, lari, eroi e uomini all'alba di una civiltà*, Torino; T.P. Wiseman, A. Carandini, "La nascita di Roma", *Journal of Roman Studies 90/2000*, 210–212.

13. Carandini (1997), erit. 85–91.

14. T.P. Wiseman "What do we know about early Rome?", *Journal of Roman Archaeology 9/1996*, 310–315, 311.

15. Erilaisia radikaaleja teorioita: E. Pais (1913I, 1915 II) *Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli I–II*, Roma; A. Alföldi (1965) *Early Rome and the Latins*, Michigan, jotka olettavat Rooman olleen vain pieni etruskivasalli. Näiden kritiikki, esim. T.J. Cornell (1986) "The Value of the Literary Tradition concerning Archaic Rome", teoksessa K. Raafaub (toim.), *Social Struggles in Archaic Rome*, Berkeley, 52–76, 64–65; Kurt Raafaub (1986) "The Conflict of the Orders in

Esimerkiksi T. P. Wiseman tutki, kuinka paljon kukin roomalainen annalistihistorioitsija on kirjoittanut tietystä ajanjaksosta.¹⁶ Cato vanhempi *Origines*-historiateoksessaan kattaa koko Rooman historian kaupungin perustamisesta Hannibalin sotiin neljässä kirjassa. Livius, joka kirjoitti liki kaksi vuosisataa myöhemmin, ehtii Hannibalin sotaan vasta kirjassa 21. Sama taipumus on havaittavissa kaikilla roomalaisilla annalisteilla: mitä myöhäisempi kirjoittaja sitä enemmän hän kirjoittaa kustakin ajanjaksosta.

Mistä tämä uusi materiaali oli sitten peräisin? Varhaisimpien kirjallisten lähteiden ja Rooman perinteisen perustamisvuoden 753 eKr. välillä on viiden vuosisadan pituinen aukko, jota kattamaan tulisi kehittää luotettava selitys, eräänlainen tiedon genealogia. Optimistinen koulukunta on esittänyt kaksi toisiaan täydentävää päävaihtoehtoa. Ensimmäinen on suullisen perimätiedon säilyminen perheiden sukupuissa, tarinoissa ja lauluissa muuttumattomina halki vuosisatojen. Toinen vaihtoehto on ”asiakirjapolku” eli kirjallisten virallislähteiden säilyminen varhaisimmista ajoista lähtien.¹⁷

Suullinen perimätieto ei kuitenkaan ole muuttumatonta, eivätkä roomalaisten perinteet olleet etuoikeutettuja tässä suhteessa. Kuten sekä Cicero että Livius ilmoittavat, suullinen sukuperinne oli täynnä vääriä tietoja.¹⁸ Hieman uudempi tutkimus sisältää myös laajasti esimerkkejä perinteen vääristelystä, kuten keksityistä kuningaslistoista tai keksittyjen esi-isien ujuttamisesta sukupuihin.¹⁹ Suullisen perimätiedon hyödyllisyys historiallisena lähdeaineistona tai, antiikin historian ollessa kyseessä, historiankirjoituksessa säilyneen suullisen perimätiedon hyödyllisyys vaatii hieman laajempaa selitystä.

Tutkijat asettavat usein kohtuuttomia odotuksia suullisen perimätiedon luotettavuudelle. Suullinen perimätieto on kuitenkin eräänlainen yhteisön jäsenten kollektiivinen tulkinta menneestä. Nykyaikainen ”oraalisten yhteiskuntien” tutkimus käyttää erilaisia tekniikoita perimätiedon kuvaileman tapahtuman rekonstruoimiseksi, kuten tarinoiden tarkkaa dokumentointia, ristiintarkistuksia, haastatteluja ja ulkopuolisten

tietojä.²⁰ Tästä huolimatta suullinen perimätieto ei pysty tarjoamaan tarkkaa ”perinteistä” historiallista tietoa kuin muutaman sukupolven päähän. Antiikin historian tutkijalla ei kuitenkaan ole samanlaisia mahdollisuuksia kuin elävän yhteisön tutkijalla. Lähteet ovat rajallisia, eikä tarkentavien kysymysten mahdollisuutta ole. Suullinen kulttuuri on kuitenkin homeostaattista ja tähän päivään keskittynyttä, kuten tunnettu yhdysvaltalainen kulttuurin tutkija W. J. Ong asian ilmaisee:

”Suullisen tiedon kulttuureissa menneisyys ei ole yhtenäinen kenttä, jota täplittävät todistetut ja kiistanalaiset faktat. Se on esi-isien valtakuntaa, elävä nykyisen tietoisuuden vahvistamisen lähde.”²¹

Vaikka tallennetut suullisen perimätiedon palaset sisältävät tietoja tarinoita toisilleen kertoneen ihmisryhmän arvoista ja ihanteista, on totuuden siemenen etsintä ajallisesti kaukaisemmista tapahtumista lähes aina mahdotonta.

Archaic Rome”, teoksessa Raaflaub (1986), 9–10, 42; Wiseman 1996, 310–315.

16. T.P. Wiseman (1979) *Clio's cosmetics. Three Studies in Greco-Roman Literature*, Leicester, 9–12. Tästä vihjeestä kiitokset prof. C. Bruunille.

17. Cornell (1995), 10–12, 14. Esi-isistä laulamisesta kertoo Cicero, Tusc 4.3 (lainauksena Catolta) sekä Brutus 75.

18. Cic. Brut. 62; Liv. 8.40.2; Wiseman (1996); Sextus Empiricus, adv. gramm. 1. 252–253, kertoo kuinka Asclepiades Myrlealainen jakoi historiankirjoituksen kolmeen luokkaan, joista luotettavuudessa alimpana, jopa komedioiden alapuolella, olivat sukujen genealogiat.

19. J. Vansina (1985) *Oral Tradition as History*, London, 104; esimerkkinä voidaan mainita Kalinan tarina. Kinshasassa on kaupunginosa nimeltä Kalina. Paikalliset uskovat että Kalina oli paikallisen mahtimiehen nimi, jonka mukaan kaupunginosa on nimetty. Ilmeisestä bantukirjoitustavastaan huolimatta nimi kuuluu kuitenkin Kallina nimiselle Itävalta-Unkarilaiselle upseerille, joka hukkuu paikalla vuonna 1884. Vuoteen 1957 mennessä nimi oli jo siirtynyt eräisiin paikallisiin johtoasemasta kilvoittelevien sukujen genealogioihin perusteina vaatimuksille johtoasemasta! (s. 10).

20. Vansina (1985), 186–199; ks myös S. Cauncen (1994) *Oral History and the Local Historian*, London, 143–165.

21. W.J. Ong (1982) *Orality and Literacy*, London, 98.

Toinen vaihtoehto tiedon genealogialle, kirjallisten lähteiden säilyminen, ”asiakirjapolku”, perustuu hyvin niukkaankin lähdeaineistoon. Esimerkiksi konsulaaristen *fastien* tai pappiskronikoiden säilymisestä tai sisällyksestä ei ole käytännössä mitään tietoa. Niiden olemassaolo on kuitenkin välttämätön ns. optimistisen koulukunnan tarinan uskotavuudelle, joten esimerkiksi Cornell uskoo niiden antaneen ensimmäisille annalistihistorioitsijoille vankan pohjan, luotettavan virkamies- ja tapahtumaluettelon. Arvostelijat ovat syyttäneet häntä täysin oikeutetusti etusijan antamisesta oletetulle aineistolle todellisen, saatavilla olevan aineiston sijaan.²²

On ehkä mainittava, ettei ole syytä väittää koko Rooman annalistisen perinteen olevan myöhempi väärennös. Tutkijoiden valmius ottaa konjektuurahyppy tuntemattomaan ilman alkuperäislähteitä kuitenkin arveluttaa.²³

Antiikin historioitsijat ja mielikuvitus

Mielikuvituksen vaikutusta varhaiseen historiankirjoitukseen ja historioitsijalle tarjoutuvia mahdollisuuksia aukkojen täyttämiseen voitaneen valaista varhaisella suomalaisella historiankirjoituksella. 1600–1700-luvuilla kirjoitettiin erinäisiä versioita Suomen historiasta ruotsalaisen ja eurooppalaisen historiankirjoituksen inspiroimina. Varhempi historiankirjoitus perustui universaalihistorian ajatukseen, tarinan kertomiseen Luomishetkestä tai ainakin vedenpaisumuksesta kirjoitushetkeen. Tällaisen universaalihistorian kirjoittajalta vaadittiin huomattavaa luovuutta Raamatun, klassillisten lähteiden tarinoiden, paikallisten kronikoiden ja suullisen perimätiedon yhdistämisessä, jotta ikävät aukkokohdat vältettäisiin. Kirjoittajien *horror vacui* johti laajamittaisiin kehitelmiin, kuten myös kronikoitsijoiden innokkuus tehdä monumentaalihistoriaa, kuvata kunniaakasta ja loistokasta mennyttä.²⁴

Veljekset Olaus ja Johannes Petri toivat Ruotsin historiankirjoituksen ”goottiteorian” Suomen provinssin historiaan. Johannes Messenius kehitti sittemmin ajatusta eteenpäin kirjassaan *Chronologia Finlandiae* eli

Finlands Krönika 1600-luvun alussa: Messenius mukaan Suomen ensimmäinen kuningas oli Fornjotn, joka hallitsi 600-luvulla eKr.²⁵ Messenius kertoo 11 Suomen

22. Cornell (1995), 12–16; Wiseman (1996), 314. Sandberg (1994) kertoo ansiokkaasti dokumenttipolun erilaisia vaihtoehtoja, jopa selkeästi Cornelliä paremmin yksityiskohtiin paneutuen. Pääongelmana näissä kehitelmissä on se, että vaikka yksittäisiä lähteitä voidaan osoittaa säilyneen, todistaako tämä niiden sisältäneen koko annalistien kertoman valtavan tietomäärän.

23. Jatkokehittelyä dokumenttipolulle ovat teoriat *Annales Maximista*, virallisesta Rooman historiasta. G. Forsythe (G. Forsythe ”The Roman Historians of the Second Century B.C.”, teoksessa Bruun 2000, 1–12, 6–7, 11.) esittää polun *fasteista annales maximin* ja varhaisiin annalisteihin seuraavasti: 1. Papit pitivät aina jonkinlaista virallista historiallista kronikkaa tai arkistoa. 2. Q. Mucius Scaevola keräsi yhteen pappien keräämät tiedot 130–115 eKr. ja tuotti *Annales Maximin*, virallisen Rooman historiankirjoituksen. Tämän hypoteesin esitti ensimmäistä kertaa Mommsen *Römische Geschichte* toisessa painoksessa (1857, osa II, 453) ja se levisi laajalti kirjallisuuteen huolimatta siitä ettei Mommsen esittänyt sen tueksi lainkaan lähteitä (eikä niitä ole sittemminkään löydetty). 3. Tämä virallinen ja auktoritatiivinen historiankirjoitus oli myöhemmin roomalaisten historioitsijoiden käytettävissä heidän kirjoittaessaan Rooman historiaa. Forsythen analyysin uskottavuutta haittaa konditionaalimuotojen [”circumstantial evidence”, ”must have been” ja ”perhaps” (s. 6).] runsas käyttö. Hänen voimallinen optimisminsa huipentuu artikkelin viimeiseen lauseeseen: ”This type of transmission, in which information originating with one author was taken over and passed along by successive writers with little or no change, was characteristic of the annalistic tradition which culminated in the 142 books of Livy’s *Ab urbe condita*.” (s. 11) Argumentaatio on teleologista, sillä hän on pohjimmiltaan etsimässä uskottavaa todistetta Liviuksen luotettavuudelle.

Forsythen optimismia voi verrata Bruce Frierin aiempaan annalistisen perinteen lähdeaineiston arviointiin kirjassa B. Frier (1979) *Libri Annales Pontificum Maximorum: The origins of the annalistic tradition*, American Academy in Rome XXVII, toinen täydennetty painos 1999. Poiketen mommsenianisesta perinteestä Frier toteaa että kaikki maininnat ja lainaukset *Annales Maximista* ovat melko myöhäisiä, pääosin Verrius Flaccukselta. Esimerkiksi annalistisen perinteen päänimi Livius ei mainitse niitä kertaakaan. Frierin varovainen lopputulos on, että on hyvin mahdollista että koko annalistinen muoto on itse asiassa annalistihistorioitsijoiden luomus ja on todennäköistä että koko *Annales Maximin* koottiin vasta Augustuksen aikana osana Augustuksen kulttuurillista historiaprojektia.

24. Wiseman (1979), 21–22 käyttää esimerkkinä Geofrey of Monmouthin kronikkaa.

25. J. Messenius, *Suomen kronikka* (suom. Eero Välikangas 1997), Tampere, 15, 122 et passim. Alkuteos on kirjoitettu Kajaanin vankilassa ja päättyy vuoteen 1628. Villit analogiat tuottivat hienoja lopputuloksia. Olof Rudbeckin (*Atlantica*, 1679) mukaan Kokemäen

kuninkaan nimet, joilla hän kattaa väliajan Raamatullisista ajoista ristiretkiin. Messenius ilmoittaa loppusanoissaan olevansa kykenemätön valehtelemaan.²⁶

Mielikuvituksen käyttö varhemmassa historiankirjoituksessa oli yleisesti melko vapaata. Mikäli varhaiset suomalaiset historioitsijat halusivat luoda Suomelle monumentaalisen menneisyyden, mikä motivoi roomalaisia?

Titus Livius ja hänen aikalaisensa Dionysios Halikarnassoslainen ovat varhaisesta Roomasta kertovan annalistisen perinteen tunnetuimmat ja laajimmin säilyneet edustajat. Heidän luotettavuuttaan on kyseenalaistettu sekä mahdollisuudella että motiivilla muokata roomalaista historiankirjoitusta mieleisekseen. Jopa T. J. Cornell, joka useimmiten puolustaa Liviuksen luotettavuutta, myöntää tämän kirjoitusten sisältävän runsaasti epätarkkuuksia, retorisia konstruktioita sekä opettavaisia tarinoita. Luotettavuuden pääperusteluna on annalistien oletettu kyvyttömyys muuttaa jo yleisesti tunnettua historiaa.²⁷ Cornellin lausunto paljastaa lähinnä koulutetun, länsimaisessa kirjallisessa kulttuurissa elävän akateemisen eliitin edustajan historiaan ja historiankirjoitukseen perehtyneen näemyksen. Se ei ota huomioon, että kohtalaisella määrällä vuosikausia koulutettuja ihmisiä on suuria hankaluuksia muistaa, koska toinen maailmansota käytiin tai kumpi tuli ensiksi, renessanssi vai keskiaika – puhumattakaan suullisen kulttuurin erilaisesta tavasta jäsentää mennyttä. Olisiko lainkaan hämmästyttävää, jos pääasiassa suulliseen perimätietoon perustuvassa yhteiskunnassa saattaisi elää ja kehittyä rinnakkain useita erilaisia historiankäsityksiä? Tai että poliittisen eliitin jäsenet omaksuisivat uusia tarinoita esi-isiensä kunniakkaista teoista?

Käyttäen Cornellin erottelua rakenteellisten tosiseikkojen ja narratiivisen päällysrakenteen välillä, Liviusta tutkittaessa on huomautettu, että hänen narratiivinen päällysrakenteensa sattuu sijoittumaan Augustuksen ajan poliittiseen kulttuuriin. Ronald Ridley on tutkinut Liviuksen historiallista esitystä tulkinnallisena elementtinä avoimesti

historiankirjoituksen periaatteellisen puolueellisuuden tunnustaen. Ridleyyn mukaan Liviuksen historiateoksen jatkuvana tausta-ajatuksena on sosiaalisen harmonian korostaminen sisäisten kiistojen vastakohtana, ajan sisällissotiin väsyneessä Roomassa hyvin ymmärrettävä teema, joka sopi myös hänen ystävänsä Augustuksen poliittiseen ohjelmaan.²⁸

Olisi kuitenkin pahantahtoista kuvata roomalaiset historioitsijat pelkiksi vääristelijöiksi. Kenties olisi parempi kysyä, mitä roomalaiset historioitsijat itse tiesivät menneisyydestä? Erityisesti varhempien aikojen osalta myöhemmät kirjoittajat tekivät tulkintoja oman aikansa käsitysten perusteella, vaikka eivät usein enää ymmärtäneet, mistä heidän omat lähteensä puhuivat. Tätä on kuvattu syväksi kulttuurilliseksi kuiluksi myöhäisen tasavallan ajan roomalaisten ja heidän varhaisten edeltäjiensä välillä. Esimerkiksi Liviukselle ja muille roomalaisille historioitsijoille tasavalta oli staattinen kokonaisuus, joka muotoutui 509 eKr. kuninkaiden karkotuksen myötä ja pysyi muuttumattomana.²⁹

Kun tietyn ajan kuvauksessa joudutaan nojaamaan vain yksittäisiin lähteisiin, historian antama kuva muotoutuu voimallisesti kirjoittajien tulkintojen mukaan. Mielenkiintoisena esimerkkinä voi ottaa esiin Johannes Malalaan työn *Chronographia* eli maailmanhistoria Aatamista ja Eevasta tähän päivään. Malalas on selvästi oppinut mies, mutta hänen 500-luvun puolivälin tietämissä kirjoittamansa historia varhaisempien aikojen osalta on hyvin sekava.³⁰ Esimerkiksi ensimmäisellä vuosisadalla hallinneiden keisarien lista on paikkaansa pitävä, mutta yksityiskohdat eri hallitsijoiden hallituskausien tapahtumista paljolti hämärän peitossa. Vaikkapa dramaattisesta neljän keisarin vuodesta (69) sisällissotineen ei ole mitään tietoa.³¹ Oppineisuudestaan, lähdeaineiston runsaudesta ja katkeamattomasta kulttuurillisesta traditiosta huolimatta Malalas mitä ilmeisemmin kirjoittaa historiaansa täydentäen aukkoja vapaasti mielikuvituksestaan. Mitä tietäisimmekään neljän keisarin vuodesta ilman sattumalta säästyneitä ajallisesti lähempänä kirjoitettuja kuvauksia?

Antiikin historiankirjoitusta tutkittaessa on muistettava, että antiikin historioitsijoilla oli huomattavasti omastamme poikkeava käsitys historiankirjoituksen luonteesta ja tarkoituksesta. Ajatus historiankirjoituksesta objektiivisia tosiasioita tuottavana tieteenä on itsessään rankelainen keksintö 1800-luvun alusta. M. I. Finley kirjoittaa kohua herättäneessä artikkelissaan, että riippumatta muutamista Thukydideseen lauseista (1.22) antiikin historioitsijan pääasiallinen tavoite ei ollut totuuden löytäminen.³² Antiikin historioitsijat olivat usein moralistisia tai poliittisia tavoitteissaan; esimerkiksi Caesarin kommentaarien tarkoituksena oli vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen Roomassa eikä tuottaa luotettavaa tietoa.

Antiikin historioitsijoiden käsitys lähteistä poikkesi ns. tieteellisen historiankirjoituksen tiukasta lähdejaottelusta, antiikin auktorit eivät esimerkiksi pitäneet nykyisin ylistettyä primaari- ja sekundaarilähteiden erotelua millään muotoa merkittävänä. Finleytä vapaasti lainaten:

”Tietenkin jokainen idiootti olisi voinut tehdä erottelun primaari- ja sekundaarilähteen välillä ja myös luotettavan kirjoittajan ja uuspeilin välillä. Useimmat antiikin historioitsijat, edes kehnommat, eivät olleet idiootteja.”

Antiikin historioitsijat tuntuvat kertovan ensisijassa tarinoita ja mielellään hyviä sellaisia. Hyvissä tarinoissa on selkeä juoni, henkilöhahmot, jännitystä, toimintaa ja toivon mukaan myös opetus.³³

Lähteiden jaottelu

Antiikin ajoilta periytyvien kirjallisten lähteiden suurin ongelma on niiden suhteellinen vähyys. Vaikka antiikin ajalta voisi ensisilmäyksellä vaikuttaa säilyneen paljonkin materiaalia on kirjallisia lähteitä miltä tahansa ajanjaksolta hyvin vähän – toisilta ei lainkaan. Säilymisongelma antaa tutkijan käytöön usein varsin eriskummallisen lähteiden kirjon. Monet lähteistämme ovat keskiaikaisen käsikirjoitusperinteen välittämiä ja siksi monasti aikojen saatossa muunneltuja tai muuttuneita. Suurin osa näistä on kauno-

kirjallisia tekstejä, ja kuvaamme antiikista vahvasti muokanneet historiateoksetkin vilisevät retorisia tehokeinoja kuten keksit-

ruotsinkielinen nimi Kumo on itse asiassa korruptio sanasta *Cumae*. Näin ollen Odysseus ja Aeneas kävivät Kokemäenjoella.

26. Daniel Juslenius kertoo toisenlaisen version Suomen synnystä *Aboa vetus et novassa* (1700). Nooan pojanpoika Magog oli Suomen ensimmäinen kuningas ja pitkän kuningaslistan ensimmäinen. Suomen kieli oli puolestaan yksi alkuperäisistä Baabelin kielensekoituksen kielistä sekä sukua heprealle ja kreikalle. Turun kaupunki perustettiin pian Nooan tulvan vetten laskettua sillä erinäisiä tarvikkeita puuttui. Suomalaiset liittyvät Euroopan yleiseen historiaan jälleen yhdellä kyökkietymologialla. Finland on lähes sama kuin Winland, varsinkin saksalaisella lausumisella, joten suomalaiset ovat sama kansa joka yleensä tunnetaan nimellä vandaalit. Taneli Juslenius, *Vanha ja Uusi Turku*, (suom. Erik Ahlman 1929), Porvoo, luvut 2.2–4, 2.8

27. Raaflaub (1986), 3, 8, 12, 19; Cornell (1986), 52–57, 62.

28. R. Ridley (1990) ”Patavinitas among the Patricians? Livy and the Conflict of the Orders”, teoksessa W. Eder (julk.) *Staat und Staatlichkeit in der frühen Römischen Republik*, Stuttgart, 103–138, 103, 134–137; T.J. Luce (1977) *Livy. The Composition of his History*, Princeton; Tac. ann. 4.34. Liviuksen historiakäsityksestä on kirjoitettu laajasti, eräs viimeisimpiä on Jane Chaplin (1999) *Livy's exemplary history*, Oxford.

29. R. Westbrook, ”The Nature and Origins of the Twelve Tables.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 105/1988, 74–121, 80; D. Flach (1994) *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt, xi, 1–2. A. Lintott (1992) *Judicial reform and land reform in the Roman Republic*, Cambridge, 3–4; Cornell (1986), 75; Raaflaub (1986), 21.

30. Ajoituksesta ks. E. Jeffreys (toim.) ”Studies in John Malalas”, *Byzantina Australiensia* 6, 1990.

31. Keisarit Nerosta Vespasianukseen Malalas, *Chronographia* 10.40–44; Malalaksen mukaan esim. Nero murhataan 69 vuoden iässä ja häntä seurannut Galba kuolee luonnollisesti 49-vuotiaana kun taas sairauteen kuolleen Othon jälkeen Vitellius hallitsee peräti yhdeksän vuotta ja kahdeksan kuukautta ennen kuin puolestaan kuolee sairauteen jne.

32. M.I. Finley, ”The Ancient Historian and His Sources”, teoksessa E. Gabba (toim.1983) *Tria Corda. Scritti in onore di Arnaldo Momigliano*, Como, 201–214, 205–208 tarjoaa lähempää argumentaatiota. Ks. myös P. Setälä (1983), ”Antiikin historiankirjoitus”, teoksessa Setälä-Suvanto-Viikari *Historiankirjoituksen historia*, Helsinki, 7–23. Setälä kertoo useimpien antiikin historiankirjoituksen historioiden tapaan lähinnä tieteellisen historiankirjoituksen ajatuksen ja sen perusdogmien syntyhistoriaa, jossa Thukydidēs, Polybios, Cicero ja Lukianos saavat ansaitusti huomattavan suuren osan. Ks. myös David Potter (1999) *Literary texts and the Roman historian*, London and New York.

33. Finley (1982), 202, 205; roomalaisesta historiankirjoituksesta tarinanperinteenä on tämän lehden sivuilla kirjoittanut Katariina Mustakallio, ”Tekojen maine ja historia”, HAik 3/94, 253–255.

tyjä puheita ja taistelukuvauksia – joissakin tapauksissa historioitsijat jopa keksivät kokonaisia episodeja tarinaansa parantamaan.³⁴ Rinnakkaisten lähteiden puute tekee vertailun mahdottomaksi ja kriittisen arvioinnin vaikeaksi, minkä seurauksena kuva monesta periodista rakentuu pelkättään yhden kirjallisen lähteen varaan, joka usein ei ole edes samalta ajalta.

Tämä lähdeaineiston ohuus ei ole kuitenkaan ainoa ongelma, vaikka se onkin monen muun vaikeuden perimmäinen syy. Yksi esimerkki näistä vaikeuksista on tapa, jolla tietoisuus primääri- ja sekundaarilähteiden perustavalaatuisesta erosta joskus tuntuu hämärtyvän antiikin historian tutkimuksessa. Tämä ilmiö, jonka syntymiseen osaltaan ovat vaikuttaneet vuosisatojen mittainen tutkimustraditio ja sisäänrakennetut ennako-oletukset antiikin maailmasta, on johtanut laajalle levinneeseen, joskin tiedostamattomaan mielipiteeseen, että mikä tahansa kreikaksi tai latinaksi kirjoitettu on jotenkin kaiken normaalin kritiikin ja epäilyksen yläpuolella.³⁵ Historian tutkimus kuitenkin rakentaa lähdemateriaalin kriittiselle tulkinnalle, jolloin lähteiden jakaminen eri luokkiin on ensiarvoisen tärkeää.

Lähdemateriaalin käsitettä tulkitaan muutenkin antiikin historian tutkimuksen piirissä toisinaan hyvinkin laajasti. Varsinaisia ensikäden lähteitä, mikäli niillä viitataan jonkin prosessin tai tapahtuman tuottamiin alkuperäisasiakirjoihin, on ylipäättään hyvin vähän. Sekundaarisia lähteitä, joissa joku tutkittavaan prosessiin tai tapahtumaan osallistunut tai vähintään aikalainen on äänessä, on hieman enemmän. Hallinnollisen toimenpiteen seurauksena syntynyt dokumentti sisältää aina oletusarvoisesti luotettavampaa tietoa kuin sekundaarinen lähde – vaikka dokumentti muodostuisi vain muutamasta sanasta ja antiikin historioitsija olisi ollut hyvinkin monisanainen aiheesta kertoessaan. Lähteiden vähäisyys on myös johtanut siihen, että satoja vuosia kuvattavaa tapahtumaa myöhemmin kirjoittaneita saatetaan nostaa ensikäden lähteen asemaan – ei tosin tietoisesti eikä suoraan vaan usein tiedostamatta, käyttämällä niitä kuin alkuperäislähteitä. Riippumatta siitä, pitkö

asiasta tai ei, Tiberiuksen valtakaudesta puhuttaessa Tacituksen Annaalit eivät ole primäärilähde, eikä parempien lähteiden puute oikeuta kohottamaan Annaaleita primäärilähteen arvoon.

Esimerkiksi käyvät hyvin legendat Claudiusten suvun saapumisesta Roomaan. Liviuksen mukaan Appius johti sukunsa Roomaan vuonna 504 eKr., siinä missä Suetonius kirjoittaa, että Claudiukset saapuivat Roomaan jo Romuluksen aikana.³⁶ Yksin näistä maininnoista ei voine päätellä muuta kuin kenties sen, että Claudiukset olivat vanha ja merkittävä suku siihen aikaan kun Livius ja Suetonius kirjoittivat. Tästä huolimatta tällaisiin ohimeneviin mainintoihin saatetaan suhtautua kuin tutkittuihin faktoihin.³⁷

Lähdemateriaalieditioita ei myöskään tulisi koskaan käyttää ilman, että pohtii editioiden syntyyn väistämättä vaikuttanutta tulkintaa, koska antiikin historian tutkimuksessa lähteen ja tutkimuskirjallisuuden välinen ero on joskus kuin veteen piirretty viiva. Asian monitahoisuudesta saa hyvän kuvan kun huomaa, minkälaisen määrän artikkeleita yksi fragmentaarinen piirtokirjoitus voi synnyttää. Pitkän tutkimustradition ja hyvin hajanaisen lähdemateriaalin erityisongelma onkin myös se, että usein alkuperäislähteille menon sijaan tyydytään viittaamaan vain aikaisempaan tutkimukseen. Viittausketjujen sitten kasvaessa alkuperäisaineisto ja tutkijoiden tulkinnat voivat sotkeutua synnyttäen joskus totuuden asemaan joutuvia näkemyksiä, jotka elävät hyvin sitkeästi.

Arkeologisten lähteiden ongelmallisuus

Arkeologian merkitys antiikin historian tutkimuksessa tulee vääjäämättä kasvamaan, jollei muuten niin siitä yksinkertaisesta syystä, että arkeologiset kaivaukset ovat käytännössä miltei ainoa väylä hankkia uutta primäärilähteistöä antiikin ajoilta. Uudet kirjalliset lähteetkin ovat pääosin arkeologisten tutkimusten hedelmiä. Löydettyjen kirjallisten lähteiden arkeologinen todistusarvo tuo myös lisäarvoa teksteille. Esimerkiksi arkeologisten kaivausten yhteydessä

löytyneiden kirjallisten lähteiden arkeologinen konteksti huolellisesti dokumentoituina mahdollistaa hyvin mielenkiintoisia kysymyksenasetteluita. Arkeologisen materiaalin hyödyntämiseen liittyy kuitenkin monia ongelmakohtia – aivan kuten kirjalliseenkin lähteistöön.³⁸

Kuten kirjallisia lähteitäkin myös arkeologista materiaalia vaivaa sen suhteellinen vähyys tai pikemminkin hajanaisuus ja sattumanvaraisuus. Sattumanvaraisuus on puhtaimmillaan juuri Pompejin kohdalla, tulivuorenpurkaus kun sattumalta pysäytti ajan tuolla alueella.³⁹ Näin syrjäinen pikkukaupunki nousi arvoon arvaamattomaan arkeologisena aarreaittana kun taas Gazan kaltaista tuhansia vuosia vanhaa merkittävää kauppa- ja satamakaupunkia tunnetaan hyvin vähän.

Erityisesti arkeologiaa painaa kuitenkin saatavilla olevan tiedon sattumanvaraisuus, vinoutunut painottuneisuus tutkijoiden kykyjen, mahdollisuuksien, varojen, kiinnostuksen ja tutkimusmetodien suhteen. Arkeologia myös eroaa perinteisemmästä, kirjallisiin lähteisiin tukeutuvasta tutkimuksesta siten, että se asettaa suuria vaatimuksia tutkijoiden resursseille. Arkeologinen kenttätyö, arkeologisen tutkimuksen peruspilari, on erittäin kallista verrattuna perinteiseen, yksinomaan kirjallisiin lähteisiin perustuvaan tutkimukseen. Arkeologin on myös pakko, kaivauksista puhuttaessa, mennä suorittamaan tutkimustaan aivan tiettyyn paikkaan, jossa tutkimuksen kohde sijaitsee – ja näihin paikkoihin on hankalampi päästä kuin kirjastoon. Arkeologisella kenttätutkimuksella onkin taipumus painottua sinne, missä poliittinen ilmapiiri on salliva tämänsuuntaisille projekteille, yhteiskunta stabiili ja hyvinvoiva sekä kiinnostunut juuristaan ja menneisyydestään. Tämä luonnollisesti luo keinotekoista maantieteellistä painotusta: Reinin seudulla ja Brittein saarilla on tehty valtavasti tutkimustyötä kun taas vaikkapa Libyan alueella tehty arkeologinen työ on selvästi vähäisempää.

Merkittävää rahallista panostusta vaativana tutkimusalana arkeologista tutkimusta ohjaavat myös tavanomaista enemmän tiedemaailman ulkopuoliset tekijät, koska sen

on otettava huomioon projekteja rahoittavien näkemykset. Suuri yleisö, vanavedessä monet rahoittajat, haluaa huomiota herättäviä tuloksia: marmorია, kultaa ja aarteita sekä jännittäviä kohteita kuten hienoja palatseja, jotka voidaan mieluiten liittää johonkin tunnettuun historialliseen hahmoon jne. Tästä johtuen projekti, joka tähtää tietyn provinssin maaseudun elämän ymmärtämiseen, on vaikeassa tilanteessa kilpaillessaan rahoituksesta perinteikkään, vaikkapa tunnettua tempelialuetta tutkivan prestiisiprojektin kanssa.

Arkeologiseen tutkimukseen ja sen tulosten lähdearvoon vaikuttaa lisäksi hankaloitettavasti, mutta väistämättä, arkeologisen kenttätutkimuksen luonne. Arkeologinen kaivaus poikkeaa kirjallisen lähteistön käytöstä siten, että se on kertaluontoinen, destruktiivinen prosessi – kaivausten päätyttyä alkutilannetta ei voida enää rekonstruoida eikä tutkimusta toistaa. Kaivauksiin osallistumaton tutkija onkin täysin kaivausraporttien varassa. Joskus vain kaivausraportit voivat olla niin huonosti kirjoitettuja ja dokumentoituja, että niiden perusteella on vaikea saada kuvaa itse kaivausten kuluista, tai sitten raportteja ei ole saatavissa lainkaan – ongelma, joka koskee eritoten vanhempia kaivauksia. Tällöin on vaarana, että tutkijoiden omat odotukset ja ennakoasenteet, jotka ovat usein muodostuneet harvojen kirjallisten mainintojen pohjalta, pääsevät vaikuttamaan suhteettoman paljon lopputulkintaan.⁴⁰

34. Ks. esim Wiseman (1994) *Historiography and Imagination*, 54 f.

35. Finley (1982), 204.

36. Liv. 2.16; Suetonius *De Vita Caes.* 3.1.

37. Esim. Cornell (1995), 174–175, 245, hän suosii myöhempää ajankohtaa.

38. Arkeologisesta tutkimuksesta ks. esim. C. Renfrew & P. Bahn (1996) *Archaeology. Theories, Methods and Practice* ja E Harris (1996) *Principles of Archaeological Stratigraphy*, erit. 138–145; ks. myös W.R. Biers (1992) *Art, Artefacts and Chronology in Classical Archaeology*, erit. 79–86.

39. Vaikka ns. Pompejin premissin oikeellisuudesta onkin käyty jonkin verran keskustelua ks. esim L. Binford *JRA* 37 (3), 1981.

40. Esim. J. Magness, "Redating the forts at Ein Boqeq, Upper Zohar, and other sites in SE Judaea, and the implications for the nature of the Limes Palaestinae",

Arkeologisen materiaalin pohjalta on myös lähdeaineiston luonteesta johtuen usein hyvin vaikeaa vastata perinteisen historiantutkimuksen asettamiin kysymyksiin. Kuten Cornell kirjoittaa, ”tulee painottaa ettei arkeologinen evidenssi voi kertoa omaa itsenäistä tarinaansa; vain tulkitsemalla sitä kirjallisten lähteiden valossa voimme saada sen ylipäättään puhumaan.”⁴¹ Esihistoriallisia tai ei-kirjallisia kulttuureita tutkivat arkeologit epäilemättä ovat asiasta vahvasti eri mieltä, mutta siitä huolimatta on virke esimerkki siitä sitkeästi istuvasta asenteesta antiikin historian tutkijoiden keskuudessa, joka pitää arkeologiaa ainoastaan hyödyllisenä harrastuksena antiikin historian perinteisten metodien käyttöön perehtyneille, aputieteenä, jonka tuloksia voi ainoastaan käyttää vahvistamaan kirjallisten lähteiden pohjalta tehtyjä havaintoja ja teorioita. Tämä mentaliteetti on epäilemättä osaltaan vaikuttanut siihen, että klassillinen arkeologia on pääosin pysynyt syrjässä arkeologian tietealan sisällä käytävästä debatista.

Loppujen lopuksi tietämyksemme antiikin maailmasta on varsin rajoittunutta, ja meille säilyneet vähät kirjalliset lähteet kumpuavat pääosin yhteiskunnan suppeista ylimmistä kerroksista ja käsittelevät vain rajallista määrää asioita. Moniin antiikin historian osa-alueisiin arkeologinen materiaali tarjoaa jollei ainoan niin ainakin parhaan väylän lisätiedon hankkimiseksi ja sen laajempi hyödyntäminen avaa aivan uusia mahdollisuuksia edistää antiikin tuntemusta. Niinpä arkeologisen aineiston ja metodologian sekä tutkimuksen prosessien ja tavan hankkia tietoa tulisi olla ainakin pääpiirteissään tuttuja kaikille antiikkia tutkiville, riippumatta heidän ensisijaisista kiinnostuksen kohteistaan.

Muinaisuutta etsimässä?

Historiallinen metodi puhtaimmillaan tavoitteli totuutta, asiakirjoihin perustuvaa faktaa, villien huhujen ja puolueellisten juurujen sijaan. Tämä herätti jo Ranken aikalaisissa eräänlaista perustavanlaatuista kritiikkiä: miten historioitsijan mielipide olisi todempi kuin jonkun muun. G. G. Gervinus, Ranken kiistakumppani, ilmoitti suoraan, että

objektiivisuus on itsessään mahdotonta.⁴² Eikö historioitsija tee tulkintojaan omasta näkökulmastaan ja omasta ajastaan lähtien? Onko mahdollista olla puolueeton, sulkea itsensä ulos, kuten rankelainen maksimi vaatisi? Tähän ei tietysti ole vastausta, sillä:

”Historia kirjoitetaan aina uudelleen, kuten on jo havaittu. Jokainen ajanjakso ja sen päävirtaus tekee historiasta itsensä näköisen ja siirtää siihen omat ajatuksensa ja sen mukaan jaetaan moitetta ja ylistystä. Tämä kaikki sekoittuu niin voimakkaasti, ettei asiaa itseään pysty enää tunnistamaan.”

Tuo lienee vastauksena kieltävä. Tämä trendikkään postmoderni havainto on muuten lainaus von Rankelta itseltään.⁴³

Suullisen perimätiedon osalta tämä menneen jatkuva uudelleentulkinta on useimmiten korjaamaton prosessi, mutta kirjallisten lähteiden osalta tutkijalla on ainakin mahdollisuus palata lähteille ja työskennellä niiden pohjalta, kuitenkin samaan aikaan rajoituksensa tunnustaen. Varhaisen, ei ai-

The Roman and Byzantine Near East, Vol 2. Some Recent Archaeological Research. J.H. Humphrey (toim.), *JRA*, Suppl. Series no. 31/1999, 190–206. arvioi uudelleen ns. limes Palaestinaen eräät kohteet kyseenalaistaen niiden alkuperäisen ajoituksen, joka osittain oli syntynyt juuri ennakkokäsitysten pohjalta. Toisaalta kaivaukset on esimerkillisesti dokumentoitu, mikä on tehnyt uudelleenarvioinnin ylipäättään mahdolliseksi.

41. Cornell (1995), 73 ”it must be emphasised that the archaeological evidence cannot tell an independent story of its own; only by interpreting it in the light of written sources can it be made to speak at all.”

42. Georg G. Gervinus (1837) *Grundzüge der Historik*, Leipzig, 92–93.

43. Leopold von Ranke/Alfred Dove (1890) *Zur eigenen Lebensgeschichte*, Leipzig, 569: ”Die Historie wird immer umgeschrieben, was schon bemerkt worden. Jede Zeit und ihre hauptsächliche Richtung macht sie sich eigen und trägt ihre Gedanken darauf über. Danach wird Lob und Tadel ausgetheilt. Das schleppt sich alles so fort, bis man die Sache selbst gar nicht mer erkennt.” Postmoderni kritiikki dekonstruktioineen ei ole antiikin historiassa lyönyt itseään läpi. Narratiivisuuden ja tulkinnallisuuden teoreettinen pohdiskele on, ilmeisistä mahdollisuuksistaan huolimatta, jäänyt tutkimuksessa marginaaliin. Averil Cameron (toim. 1989) *History as Text. The Writing of Ancient History*, London. Antiikintutkimuksen positivistisen perussuuntauksen ongelmista ja uusien metodien mahdollisuuksista erityisesti naistutkimuksen näkökulmasta on kirjoittanut Päivi Setälä artikkelissaan ”Naiset, pyhyys ja arki”, *HAik* 1/93.

noastaan roomalaisen, historiankirjoituksen historia todistaa kuinka mielikuvitus ja *horror vacui* voivat johtaa lähteiden keksimiseen, kun halu uskoa on voimallisempi kuin lähteiden herättämät kysymykset. Samanlainen vaara on kiertoteiden ja kvasifiktioiden kehittäminen oman johtopäätöksensä todistamiseen. Tämän takia primaari- ja sekundaarilähteiden välinen erotus on kaiketi ylipäätään keksitty ja lähteet pitäisi aina nähdä kontekstissaan. Tämän kontekstin ymmärtämiseksi vaaditaan eri tieteenalojen välistä yhteistyötä lähteiden luonteen ja rajoitusten näkemiseksi.

Historian opiskelijoille tavataan kertoa, että menneen tutkimus ei ole ensisijaisesti faktojen tai totuuksien etsimistä, vaan menneisyyden ymmärtämistä, joka syntyy lähdemateriaalin kriittisestä arvioinnista. Surullista kyllä, lähteet eivät puhu puolestaan vaan ainoastaan vastaavat tai jättävät vastaamatta niille esitettyihin kysymyksiin. Valitettavasti näin toimittaessa on helppo saada odottamansa ja toivomansa vastaus. Tämän takia on erityisen tärkeää ymmärtää sekä omat että lähteittensä ja tutkimusperinteensä ennakkokäsitykset.⁴⁴ Jokaisen su-

kupolven on ehkä kirjoitettava omat historiankirjansa ja myös muokattava oma tutkimusperinteensä.⁴⁵ Täydellinen puolueettomuus on luonnollisesti tuhoon tuomittu yritys, mutta uutta näkemystä voi ainakin lähestyä hylkäämällä perinteiden painon.

Historiankirjoituksen metodien käytöstä antiikintutkimuksessa on ehkä eniten apua lähteiden tulkinnassa, sillä historian metodit tavallaan aloittavat siitä mihin filologian metodit lopettavat. Lähteitä on rajallinen, ajoittain erittäin vähäinenkin määrä, kiusallista kyllä. Samanlaisessa tilanteessa Ronald Syme kerran kirjoitti: "One uses what one has and there is work to be done."⁴⁶ ■

44. Tutkijoiden tulkintojen omakohtaisuudesta ja aikasidonnaisuudesta, ks. W.M. Calder III:n johdanto teoksessa W.W. Briggs & W.M. Calder III (1990) *Classical Scholarship. A biographical encyclopedia*, New York & London, xiv–xviii.

45. Suomalaisen antiikintutkimuksen modernista historiasta, ks. Christer Bruun, "Nyt Rooman historia!", HAik 2/92, 129–143 ja Björn Forsén & Antero Tammito, "Antiikin historian nykytila ja tulevaisuus pohjoismaissa", HAik 3/95, 218–222.

46. R. Syme, "People in Pliny", *Journal of Roman Studies* 58/1968, 135–169, 145.